

ДО ПИТАННЯ ПРО СПЕЦИФІКУ ТВОРЕННЯ ПРИСЛІВНИКОВИХ ОБРАЗНИХ ДЕРИВАТИВ У КОНТЕКСТІ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ В.В. НІМЧУКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 811.161.2'373.611

DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50).117-126

Гуцуляк Т. До питання про специфіку творення прислівникових образних дериватів у контексті наукових поглядів В.В. Німчука; кількість бібліографічних джерел – 26; мова українська.

Анотація. На всіх етапах розвитку української мови похідні відіменникові прислівники з порівняльно-уподібнальною семантикою, співвідносні з формами орудного відмінка іменників, є одним із важливих джерел збагачення прислівникової системи як української, так і інших слов'янських мов. Завдяки адвербіалізації відбувається постійне й активне поповнення прислівникової лексики сучасної української мови.

Утім, попри вагомий теоретичний положення, що засвідчують і описують динаміку творення досліджуваних прислівників, у сучасному мовознавстві ще немає чітко вироблених принципів опису їхніх словотвірних особливостей та специфіки мотиваційних відношень. Це призводить до того, що в лексикографічних працях простежуємо непослідовне фіксування прислівникової семантики й прислівникового вживання відіменникових адвербіативів, співвідносних із формою орудного відмінка іменників. Невизначеність частининомовного статусу дериватів такого типу ускладнює можливість їхнього входження до прислівникових синонімічних груп та фіксування у словниках синонімів.

Найбільш авторитетною й актуальною теоретичною базою для розв'язання окреслених проблем і досі залишаються вагомий науковий дослідження відомого українського мовознавця Василя Васильовича Німчука, базовані на солідній різножанровій джерельній базі. У пропонованій розвідці актуалізовано наукові погляди мовознавця щодо специфіки становлення і розвитку прислівникової системи української мови та дериваційних особливостей прислівників як лексико-граматичного класу слів.

На основі теоретичних положень, засвідчених у працях В. Німчука, та власних спостережень зроблено висновок про те, що в сучасній українській мові творення адвербіативів з образним компонентом змісту підпорядковане принципу мовної аналогії і відбувається на базі образних мотиваційних відношень за допомогою суфіксальних формантів *-ом* (*-ем*); *-ою* (*-ею*). Таке узагальнення аргументоване й тим, що процес морфологізації форм орудного відмінка іменників є тривалим, поступовим, проте творення прислівників, співвідносних із такими формами, у сучасній українській мові відбувається постійно.

Ключові слова: адвербіалізація, відіменникові прислівники, лексикографія, образні деривати, образні мотиваційні відношення.

Постановка проблеми. Аналіз досліджень.

У наукових працях В. Німчука словотвір прислівників української мови був об'єктом ґрунтовного вивчення. Наприкінці 50-х років ХХ ст. мовознавець публікує низку робіт, присвячених описові словотвірних особливостей прислівників у закарпатських говірках, зокрема В. Німчук звертає увагу на похідні одиниці іменникового, прикметникового, займенникового та числівникового походження [Німчук 1958а; 1958б; 1965; 1971]. З огляду на дериваційну специфіку прислівника, учений вважав, що ця частина мови «[...] об'єднує численні спільнослов'янські утворення й давньоукраїнські з величезною кількістю утворень, що виникли в кожній слов'янській мові за давніми зразками та шляхом адвербіалізації» [Німчук 1965, с. 69]. Перспектива дослідження діалектних особливостей словотвору прислівників для В. Німчука була очевидною, оскільки говірковий матеріал містив важливі факти для вивчення явища адвербіалізації в українській мові та для визначення певних тенденцій у сучасних дериваційних процесах. До того ж прислівникова система діалектного мовлення відображала динаміку словотвірних змін: до складу діалектних прислівників поряд з архаїчними формами входила й низка інновацій, відсутніх у літературній мові.

Всебічне вивчення словотвору прислівників у діалектному мовленні, що, безперечно, було тісно пов'язане з питаннями історії формування прислівникової системи української мови та інших слов'янських мов, сприяло тому, що В. Німчук в академічній колективній праці «Історія української мови. Морфологія» (1978 р.) опублікував ґрунтовний розділ, присвячений описові становлення класу прислівників, виводячи їх із праїндоевропейської мови та подаючи вичерпний аналіз системи прислівників праслов'янської мови, давньоукраїнської та сучасної української мови [Німчук 1978]. Велика джерельна база – матеріали писемних пам'яток, записів народного говіркового мовлення, різножанрових друкованих текстів, – що її використав В. Німчук, послужила надійним підґрунтям для вагомих теоретичних узагальнень про особливості творення прислівників, наявних у граматичній системі української мови. Зокрема, йдеться про те, що вже «[...] спільнослов'янська мова мала у своїй структурі сформований клас прислівників, різноманітних за походженням і значенням» [Німчук 1978, с. 343]; у праслов'янський період чимала кількість прислівників виникла внаслідок адвербіалізації іменників, у той час адвербіалізувалися і деякі іменники у формі орудного відмінка однини (напр., **volejo* 'до-

бровільно', **krqogomь* чи **krqogьmь* (у північних діалектах)) [Німчук 1978, с. 347]. За спостереженнями В. Німчука, упродовж усієї історії розвитку української мови саме форми орудного відмінка іменників виявили найбільшу схильність до адвербіалізації з-поміж інших безприйменникових форм: «Цей процес тісно пов'язаний зі стиранням деяких старовинних функцій орудного відмінка, зокрема вказівки на інструмент, знаряддя, причину й підставу, обмеження тощо, й набуттям ним здатності вказувати на спосіб із наступним переосмисленням відповідного слова, втратою ним предметності» [Німчук 1978, с. 391]. Сучасним дослідникам, на думку В. Німчука, у багатьох випадках важко визначити час переосмислення форм орудного відмінка іменника й момент втрати субстанціональності, бо окремі форми можна пояснювати і як прислівникові, і як іменникові. До найбільш поширених і послідовно представлених у пам'ятках української мови належать «[...] прислівники способу, що виникли через адвербіалізацію форм “реальних”, частково вживаних і тепер іменників: купно, *громадою* (Сл. Лекс., 1642, 66), [...] *громадою, полкомь, гуртомь* (Грам. 1643, 51)» та ін. [Німчук 1978, с. 391].

Окрему групу давніх адвербіативів такого типу становлять похідні одиниці з порівняльно-уподібнювальною семантикою, використання яких сягає найдавніших писемних пам'яток, зокрема «Слова о полку Ігоревім», напр., *Боян-бо віщий, якщо комусь хотів пісню творити, то розганяє-ся білкою по дереву, сірим вовком по землі, сизим орлом під хмарами; Полечу, – казала, – зегзицею по Дунаєві; А Ігор князь скочив горностаем в очерет і білим гоголем – на воду; Метнувся на швидкого коня і скочив з нього бусим вовком, і полинув до луки Дінця, і полетів соколом під імлою* [Слово, с. 84; с. 101; с. 103; с. 104].

Таке використання орудного відмінка іменників О. Потебня називав предикативним «орудним уподібнення» і пояснював, що його зміст потрібно розуміти і як порівняння (явище суб'єктивне), і як перетворення (явище об'єктивне, не залежне від сприйняття мовця, яке відображає перехід одного предмета в інший і базується на забобонних переказах, віруваннях про перевертнів чи перетворення людей на тварин, рослин, камені тощо): «Значення перетворення і порівняння співіснують разом і в давній, і в сучасній мові, до того ж деякі порівняння ґрунтуються на віруваннях у перетворення [...]». Давня мова з висловів міфічного перетворення засвоює значення *werden*, ставати (взагалі) іншим [...]; пол. *przedzierzgnąć się w co*; [...]; укр. *обернутись зозулею; перекинутись вовком*. [...] Відмінність між орудним перетворення і порівняння неграматична, тобто не формальна, а предметна, і її можна пояснити [...] тільки за допомогою широкого кола думок» [Потебня 1888, с. 483–486].

На всіх етапах розвитку української мови, як це засвідчують авторитетні наукові праці С. Бевзенка, О. Безпалька, Т. Довгої, В. Німчука, І. Ощипко, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, Є. Тимченка, І. Уздиган, І. Чаплі, Г. Ярун та ін.,

форми орудного відмінка іменників, що мають семантику порівняння, є одним із важливих джерел збагачення граматичного розряду прислівників у всіх слов'янських мовах. Важливо, що саме завдяки адвербіалізації відбувається постійне й активне поповнення прислівникової лексики й сучасної української мови (див. праці О. Жижомі, Ю. Катеринич і Т. Гуцуляк, І. Мариненко, Т. Ніколашиної та ін. [Жижомо 2010; Катеринич & Гуцуляк 2020; Мариненко 2010; Ніколашина 1997]).

Утім, попри вагомі теоретичні положення, що засвідчують і описують динаміку творення прислівників, співвідносних із безприйменниковими формами орудного відмінка іменників, у сучасному мовознавстві ще немає чітко вироблених принципів опису їхніх словотвірних особливостей та специфіки мотиваційних відношень. Відтак у лексикографічних працях простежуємо непослідовне фіксування прислівникової семантики й прислівникового вживання названих вище відіменникових адвербіативів. До того ж невизначеність частиномовного статусу дериватів на зразок *бараном, блискавкою, вітром, вовком, гадюкою, калачиком, стовпом, трубою, цаном, ялинкою* та ін. ускладнює можливість вносити їх до прислівникових синонімічних груп і фіксувати у словниках синонімів.

У пропонованій розвідці маємо на меті окреслити особливості творення адвербіативів з порівняльно-уподібнювальною семантикою, які в сучасній мові співвідносні з безприйменниковими формами орудного відмінка іменників, розкрити специфіку мотиваційних відношень як підґрунтя появи таких дериватів та відобразити тенденції їхнього лексикографічного закріплення в працях різних часових проміжків. У контексті визначених завдань важливо показати актуальність наукових поглядів В. Німчука на специфіку досліджуваних адвербіативів.

Методи та методика дослідження. Для висвітлення й розв'язання дискусійних питань, порушених у дослідженні, застосований метод *спостереження* з прийомами аналізу, інтерпретації та опису наявних наукових праць у царинах граматики, словотвору, історії мови, семантики та лексикографії. Виокремлення відсубстантивних образних прислівників та формування фактичної бази дослідження здійснене за комплексною методикою з використанням прийомів *суцільної вибірки* лексичного матеріалу за словниковими джерелами, *інтерпретації змісту* та *структури* лексикографічних статей за допомогою *компонентного аналізу* дефініцій слів; для встановлення характеру мотиваційних відношень застосовано *мотиваційний і словотвірний аналіз* лексичних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Визначення частиномовного статусу безприйменникових форм орудного відмінка іменників із порівняльно-уподібнювальною семантикою було одним із проблемних теоретичних питань, що постало з практичних потреб української лексикографії середини ХІХ – початку ХХ ст. Зокрема, варто звернути увагу на «Словник української мови» П. Білецького-Носенка, укладений у кінці 30-х – на початку 40-х років

XIX ст., який із певних причин тривалий час залишався не надрукованим. У 1966 р. В. Німчук підготував цей лексикон до видання й опублікував його, подавши ґрунтовний аналіз важливості словника для «[...] вивчення лексичного складу, фразеології, звукової системи і граматичної будови української літературної й живої народної мови першої половини XIX ст.» [Німчук 1966, с. 17]. П. Білецький-Носенко у назві своєї праці зазначає, що це словник філологічний, етимологічний з вказівкою на частини мови та ще на багато інших особливостей лексичного та фразеологічного складу української мови. На думку В. Німчука, П. Білецький-Носенко перевершив усіх своїх попередників і багатьох наступників не тільки обсягом зібраного словникового матеріалу, але і його опрацюванням [Німчук 1966, с. 35]. Відтак у цій лексикографічній праці натрапляємо на послідовне граматичне маркування частини мовного статусу прислівникових лексем різного типу (нар. – наречіє), з-поміж яких і такі, що співвідносні з формами іменників орудного відмінка або ж утворилися від дієслівних основ за допомогою суфіксів *-ом, -ою*. Важливо звернути увагу й на те, що «[...] у словниковій статті наводяться (здебільшого перекладаються) слова, споріднені з реєстровим, так що виникають своєрідні гнізда слів» [Німчук 1966, с. 36].

Наприклад, поряд із реєстровим іменником **гараба́** ‘цыганській, молдавській или татарській возь’ наведений прислівник **гарабою́** ‘(нар.) Шайкой, толпою’ [СУМБ-Н, с. 94]; до словникової статті іменника **грóна** ‘кисть плодів, ягод, напр. винограду, смородини’ включений прислівник **грóнами** ‘(нар.) кистями; говорять о цвѣтахъ и плодахъ’ [СУМБ-Н, с. 107]; з іменником **цѣвка** ‘нить, нитка’ наведено **цѣвкою́** ‘(нар.) Ниткою. «Бижить цѣвкоюю». Течеть ниткою’ [СУМБ-Н, с. 381]; як самостійне реєстрове слово подано прислівник **шатрóмь** ‘(нар.) Пірамідою; пірамідально. «У шáхви чáрочки шатрóмь». Въ шкафѣ чарки поставлены пирамидкою, по дюжинѣ’ [СУМБ-Н, с. 396]. Зауважимо, що наведені у словнику П. Білецького-Носенка прислівники (беремо до уваги лише подані вище приклади), окрім адвербіатива **цѣвкоюю**, не представлені в пізніших перекладних чи тлумачних лексиконах.

Суфіксальне творення засвідчують прислівники, наведені в одній словниковій статті з твірними дієсловами, напр., **вихилѣсомь** ‘(нар.) Выправкою; вытяжкой. Отъ глагола *вихилѣтися*. «Танчить вихилѣсомь». Плясать на витяжку’ [СУМБ-Н, с. 80] або ж розташовані поряд за алфавітним порядком зі спільнокореневими дієсловами та іменниками: **наволікою́** ‘(нар.) Набѣгомь. Нападеніє съ толпою людей. См. **Гвѣлгомь**. «Сѣяти наволікоюю». Сѣять не раливши, послѣ борони’; **наволіка** ‘загожій (!). Выходецъ. См. **Заволіка**. Прихидько’; **наволікати́** ‘(г. д.) 1) Навлекать. Клеветать, наговаривать. 2) Натягивать’ [СУМБ-Н, с. 235]; **натрусомь** ‘(нар.) Мѣрою слегка насыпанною; не натопытвая’; **натрусіти** ‘(г. д.) Насыпать; разсыпать. Насорить’; **натрусъ** ‘рогъ съ порохомъ для насыпанія на полку у ружья. «Натрусъ з’ клешні морскаго ра́ка». Поро-

ховой рогъ, сдѣланный изъ клешні морскаго ра́ка’ [СУМБ-Н, с. 239].

Припускаємо, що вживання прислівникових лексем наведеного типу належало до повсякденної мовної практики носіїв української мови. Таку думку підтверджують і узагальнення В. Німчука, зроблені стосовно джерельної бази словника П. Білецького-Носенка: сам укладач з-поміж основ своєї праці «[...] живу розмовну мову і фольклор називає в першу чергу» [Німчук 1966, с. 34]. В. Німчук зазначає, що П. Білецький-Носенко увів у словник все, що було «[...] у живій мові селян і міського населення того часу й у літературній мові. Слова він подає в такій формі, в якій їх уживав народ» [Німчук 1966, с. 34].

На проблему виокремлення та граматичного маркування прислівників, співвідносних з іменниковими формами орудного відмінка, звертав увагу Б. Грінченко, міркуючи над тим, чи подавати їх окремими одиницями реєстру «Словаря української мови». Як пише С. Єфремов, «Грінченкові доводилося звертатися до експертів (Павла Житецького та Костя Михальчука) з усіма своїми сумнівами, міркуваннями, пропозиціями. Так, 11 квітня він порушив питання про виділення в словнику “наречий”, чого не було зроблено в перших аркушах, – відповідь була: “Все ваши соображения о наречиях абсолютно справедливы, поэтому предоставляется вам делать, как вы предполагаете”» [СлГр-3, I, с. 17].

У матеріалах «Словаря...» до прислівників (з використанням спеціального маркера *нар. – наречіє*) зараховано такі відіменникові утворення: **во́локом** ‘нар. Таща. Переносно: насильно’. **Волоком затяг у гости́** [СлГр, I, с. 251]; **горóю** ‘нар. По горе. Їхати горою’. **Не купаються дівчата, обходять горою** [СлГр, I, с. 316]; **дубом** ‘нар. Дыбом’. **Дубом стає волос** [СлГр, I, с. 452]; **ра́ком** ‘нар. На четвереньках, на корачках’. **Став на дверях раком. Не всім туди раком лізти, де зузюля кує** [СлГр, IV, с. 4]; **стóвбуром** ‘нар. Дыбом’. **Лице хму́ре, чуб стовбуром** [СлГр, IV, с. 207]; **ца́пки, ца́пком** ‘нар. На дыбы, на задні ноги’. **Кінь став цапки. Цапком став** [СлГр, IV, с. 422].

У тих випадках, коли, можливо, ще не було достатніх підстав виокремити певні форми орудного відмінка іменників як прислівникові лексеми, Б. Грінченко наводив їх у словникових статтях іменників. Здебільшого такі одиниці входили до ілюстративного матеріалу й були засвідчені у складі сталих висловів або в контекстах з художніх творів чи в записках усного мовлення. Наведений у словнику текстовий матеріал відображає такі особливості лексичної й граматичної сполучуваності форм орудного відмінка, що вказують на їх прислівникову семантику – позначати ознаку дії. Відповідно адвербіативи з порівняльно-уподібнювальним значенням поєднуються з дієсловами руху – *ставати (колесом)*; *падати, упадати (крижеш)*; *шити (маком)*, *їхати (ціпом, шилом)*, *витися (кужілем (продим))*, напр., *ко́лесом* ‘3) Люди, ставшіє в кружок (на сходке, в собраніи казацкой ради и пр.)’. *Увесь*

поїзд із музиками іде за молодим і стає коло діжи кругом – **колесом** [СлГр, II, с. 267–268]; **крижзем** ‘Крестообразно’. *Церква збудована крижзем. То простягнеться крижзем, то кулаком в груди себе стосує. Крижзем падати, крижзем упадати.* ‘Падать как пласт’. *Його мати старенькая крижзем упадає. Оксана в двері: “Вбили! вбили!” Та й пада крижзем* [СлГр, II, с. 305]; **маком** ‘Маком шити. Шить мелкой строчкою’. *Як шитиме маком, то їстиме борці з таким* [СлГр, II, с. 399]; **ціпом** ‘3) Ціпом їхати. Ехать двумя лошадыми, вместе впряженными, из которых одна маленькая, другая большая’ [СлГр, IV, с. 433]; **шілоом** ‘4) Шилом їхати. Ихать, запрягши лошадей гусаком’ [СлГр, IV, с. 494]; **кужілем** ‘Дим кужілем. Дым клубами’ [СлГр, II, с. 320].

Фіксуємо прислівникові одиниці й у сполученні з дієсловами, що позначають набуття чи вияв інших процесуальних ознак – *стояти* (**бунчуком**, **козубом**), *дивитися* (**бісом**), напр., **бунчуком**, **бунчука** *стояти* ‘стоять вертикально’ *Ого, напрутив! так бунчуком (бунчука) і стоїть*. Номис [СлГр, I, с. 111]; **козубом** ‘Козубом стати. Замерзнув сделаться твердым как кора (о мокрой одежде)’. *Поки до санок дійшов, (мокрый) підрысник козубом став* [СлГр, II, с. 266]; **бісом** ‘5. Бісом дивитися. Сердито смотреть, косо поглядывать’. *Вже море так йому огидло, що бісом на його дививсь* [СлГр, I, с. 69].

Практику включення прислівників, співвідносних з іменниковими формами орудного відмінка, простежуємо й у «Російсько-українському словнику» (1924–1933) А. Кримського та С. Єфремова. Матеріали цієї лексикографічної праці відображають намагання укладачів дібрати притаманні для української мови відповідники до російських адвербіативів або ж включати прислівникові одиниці до синонімічних висловів, які можна використати для перекладу дієслів чи сталих сполучень слів. Наприклад: *рос. Бърски, по-бърски* – *укр. По-панському, жити паном* [РУС, с. 16]; *рос. Горюю* – *укр. Горюю*, як гора: *горою хвиля встає; рос. Грива горой* – *укр. Грива дубом (дубом) стала* [РУС, с. 241]; *рос. Накрест* – *укр. На(в)хрест, перехрестям, крижзем* [РУС, с. 1286].

У СУМ в 11-ти томах (1970–1980) тенденція, що її виразно виявляли в потрактуванні семантики прислівників згаданого типу П. Білецький-Носенко, «Словарь...» за ред. Б. Грінченка, РУС (1924–1933), не набула послідовної реалізації. Прислівникова семантика дериватів, співвідносних із формами орудного відмінка, у цій лексикографічній праці відображена здебільшого у лексико-семантичних варіантах (ЛСВ) відповідних іменників. Так, наприклад, у «Словарі...» за ред. Б. Грінченка **горюю** – це прислівник, самостійна одиниця реєстру, а в СУМ – ЛСВ іменника **горá** ‘3. у знач. присл. Горюю (горами). У вигляді гори’. *Додолу верби гне високі, Горамі хвилю підійма* (Т. Шевченко) [СУМ, II, с. 125]. Така сама практика застосована і до адвербіативів **волоком**, **дубом**, **раком**, **цапом**, **цапком**. Прислівникове значення форми **стовбуром**, як і сама форма, взагалі не подані в СУМ.

Напевно, брак теоретичних напрацювань щодо семантичної специфіки таких форм – з одного боку, та лексикографічна практика – з іншого боку, позначилися на сучасному трактуванні дериваційних механізмів, унаслідок яких такі форми виникли. Встановлення та опис специфіки творення прислівників із порівняльно-уподібнювальною семантикою, співвідносних із формами орудного відмінка іменників, належить до складних і дискусійних питань сучасного мовознавства. Деривати такого типу становлять особливу групу лексичних одиниць, які, на думку дослідників – Й. Андерша, П. Білоусенка, М. Вербового, І. Вихованця, К. Городенської та ін. [Андерш 1999; Білоусенко 2013; Вербовий 1994; Вихованець 2004; Городенська 2017], – відображають різні ступені адвербіалізації іменників – синтаксичний, морфологічний і лексичний (семантичний). Результатом процесу адвербіалізації є, по-перше, істотна граматична перебудова вихідного слова, а саме перетворення іменникових закінчень на прислівникові суфікси *-ом (-ем)*; *-ою (-єю)*; по-друге, вихід форми орудного відмінка із системи словозміни іменника, втрата граматичних ознак цієї частини мови, набуття незмінності прислівника; по-третє, виникнення нового лексичного значення (докладніше див.: [Вихованець 2004, с. 11]); до того ж утворений прислівник уже не може супроводжуватися означальними елементами [Вихованець 1988, с. 200], хоча, на думку К. Городенської, такі адвербіалізовані форми «[...] це цілком не ізольовані від залежних означальних слів» [Городенська 2017, с. 580].

Важливо, як зазначає В. Німчук, що на «[...] адвербіалізацію відповідного слова може вказувати інший безсумнівний прислівник цього ж розряду, що зустрічається в одному й тому ж реченні, або перекладні словники» [Німчук 1978, с. 391]. Підтверджують таку думку, зокрема, матеріали сучасних лексикографічних праць, напр., в академічному «Словнику синонімів української мови» (1999–2000) до прислівника **швидко** з-поміж інших подані й такі відповідники: **стрілою**, **віхорем**, **вихориєм**, **опукою** (опука ‘заст. М’яч’) [ССУМ, II, с. 899]; в академічному «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924–1933) прислівник **гвинтом** поряд з **гвинтувато** наведений у перекладі до (рос.) винтообразно [РУС, с. 107].

Вважаємо, що формування порівняльно-уподібнювальної семантики прислівників, співвідносних із формами орудного відмінка іменників, відбувається на основі образних мотиваційних відношень, що закріплюються у словотвірному значенні «подібності», що його можна було б подати в такому розгорнутому формулюванні: ‘набуття (вияв) не процесуальної ознаки, схожої (аналогічної) до ознаки референта, названого мотиватором’. Мотиваційною базою таких дериватів найчастіше виступають асоціативно-образні зв’язки, сформовані на основі *природоморфної* (зооморфної, фітоморфної) та *артефактної концептуальних метафор*. Реципієнтні зони порівняльно-уподібнювальних прислівників української мови найчастіше пов’язані з називан-

ням непроцесуальних ознак, що характеризують інтенсивність дії, стану (*вітром* ‘у знач. присл. Дуже швидко’. *Дід підтяг штани й вітром – до воза* (С. Васильченко) [СУМ-20; ФСУМ, I, с. 421]); набуття певного вигляду, форми, розташування (*драбіною* ‘нерівно, уступами’. *Постригти драбиною* [СУМ, II, с. 403]; *крóковкою* ‘прикладені пальці до пальців’, порівняймо: *крóківка* ‘розм. З’єднані поперечною жердиною під певним кутом дві дерев’яні планки для вимірювання земельних ділянок’ [СУМ, IV, с. 364]; прислівник засвідчений у третьому виданні «Практичного словника синонімів української мови» (2008 р.) С. Караванського [ССин-Кар, с. 175]); особливий спосіб переміщення (*звиватися гадюкою* ‘як гадюка; утворюючи зигзаги, кільця’ [СУМ, XI, с. 642]) та ін.

У сучасних дослідженнях зі словотвору простежуємо послідовне трактування таких одиниць як результату морфолого-синтаксичного способу словотворення, що певним чином зумовлено утвердженою в слов’янському мовознавстві думкою про ключову роль цього способу в поповненні прислівникових систем слов’янських мов (докладніше див. [Білоусенко 2013]).

Утім, важливими є й такі погляди дериватологів, за якими адвербіативи наведеного типу – це суфіксальні утворення, омонімічні до форм орудного відмінка іменника. Таку думку висловлює Р. Бачкур, аналізуючи адвербіальний блок словотвірних парадигм назв тварин та рослин [Бачкур 2004]. Традиційні міркування щодо семантичного способу творення прислівників на зразок *вовком*, *орлом* від відповідних застиглих відмінкових форм іменників та поступове виокремлення в їхній морфемній структурі суфіксів *-ом*, *-ою*, *-ею* за аналогією до інших адвербіативів (*нишком*, *чвалом*, *слідом*, *кругом* і под.) дослідник пропонує пов’язувати з явищами мовної діахронії, «[...] на синхронному ж зрізі мови слід виділяти у структурі дериватів суфікси *-ом*, *-ою*, *-ею*» і залучати такі прислівники до суфіксальних утворень [Грещук, Бачкур, Джочка, Пославська 2007, с. 105]. На думку Р. Бачкура, адвербіативи можуть утворюватися загалом від будь-якого іменника на позначення тварини чи рослини, «[...] за винятком тих, на деривацію від яких поширюються різного типу обмеження: морфологічна незмінність субстантивів на зразок *колібри*, *шимпанзе*, кількаслівність номінації (напр., *риба-меч*, *орлан-беркут*, *мати-й-мачуха*), обмеження у вживанні, нездатність до утворення переносних значень» [Грещук, Бачкур, Джочка, Пославська 2007, с. 101].

Отже, вважаємо, що в сучасній мові творення адвербіативів з образним компонентом змісту за допомогою формантів *-ом* (*-ем*); *-ою* (*-ею*) підпорядковане принципу мовної аналогії і відбувається на основі образних мотиваційних відношень. Такий висновок базуємо й на спостереженнях В. Німчука про те, що прислівники *сіпом* ‘сіпаючи’, *чайом* ‘причаївшись’, *крадькома*, *нишком*, *тишком*, *назирицем*, *бігцем*, *тихцем* та інші [Німчук 1978, с. 392–393] не мають співвідносних «реальних» іменників; вони «[...] утворені власне за допомогою суфікса *-ом*,

абстрагованого з утворень, що є застиглою формою орудного відмінка (співвідносних із ними “реальних” іменників не існує)» [Німчук 1978, с. 392]. Деривація інших адвербіативів пов’язана, на думку мовознавця, з використанням специфічних прислівникових формантів *-ком*, *-цем*, що виділилися з адвербіальних форм орудного відмінка іменників чоловічого роду із суфіксами *-ок-*, *-ець-*.

У дослідженнях І. Чаплі також йдеться про те, що чимало прислівникових похідних такого типу «[...] ніколи не були відмінованими іменниками» [Чапля 1960, с. 22]. За спостереженнями І. Уздиган, прислівникові як лексико-граматичному класу слів притаманне й внутрішньоприслівникове словотворення за допомогою префіксів і суфіксів, цьому сприяла наявність зразків адвербіативів, які послужили поштовхом до появи нових дериватів [Уздиган 1975, с. 9–10]. Суфіксальне творення таких прислівників, як *гуртом*, *даром*, *низом*, *раком*, *ранком*, *слідом*, *часом*, обгрунтовує В. Ткаченко, зазначаючи, що вони генетично пов’язані з безпріимениковим орудним відмінком іменників [Ткаченко 1986, С. 120–137].

До того ж варто взяти до уваги й те, що процес морфологізації форм орудного відмінка іменників є тривалим, поступовим. Утім, творення прислівників, співвідносних з такими іменниковими формами, у сучасній українській мові відбувається постійно, відображаючи різні ступені адвербіалізації.

Наприклад, у текстах художньої літератури простежуємо функціонування прислівника **бараном** у значенні ‘покірно (*поводитися*, *представляти голову*, *вмирати* та ін.)’: *Людя нашого типу смерть не страшна. Ми привикли дивитися їй в очі. Але що найгірше для вояка – це вмирати «бараном», вмирати без можливості поборотися з смертю, це – ганьба [...]* (Т. Бульба-Боровець) [Корпус–ГРАК]. Тлумачні словники української мови не подають такого адвербіатива ані як самостійного слова, ані як ЛСВ іменника *баран*. Матеріали етимологічного словника та «Словника української мови» Д. Яворницького (1920 р.) фіксують прислівник **бараном** (*дивитися бараном*) з іншим значенням: ‘розгублено, отупіло; дивитися нерозумним поглядом; дивитися як баран’ [ЕСУМ, I, с. 138; СУМЯ, I, с. 13]. Отож можемо припустити, що прислівник **бараном** з різними значеннями утворився за аналогією до наявних в українській мові прислівників, у морфемній будові яких є суфікс *-ом*.

У СУМ-20 фіксуємо виокремлення прислівника **корітцем** як ЛСВ іменника **корітце**, – ‘2. у знач. присл. *корітцем*. У формі такої посудини. *Починався [базар] старцями, що густо сиділи й стояли погід вицвілим зеленим парканом. Кухлики, картузи, пелени, простягнуті коритцем жмені [...]* (Григор Тютюнник) [СУМ-20]. СУМ в 11-ти томах не відображає семантичного розвитку наведеної лексеми. Важливо звернути увагу на те, що асоціативно-образні зв’язки з артефактом *корито* можуть виникати на базі різних особливостей цього предмета й реалізовуватися відповідно через різні мотивувальні ознаки. У своєму «Словнику укра-

їнської мови» (1920 р.) Д. Яворницький виокремлює словникову статтю з контекстуально з'язаним прислівником **корітом**: *корітом рот держати, петь. Де ж ваш, дядьку, хлопець? Ні на вулиці його нема, ні в церкві. – Та де? Як був проїзд архирея, так забрали у Київ. У Київ, кажете? – Еге ж! А що ж він там робе? У архирейській півчій **держить рот коритом*** [СУМЯ, с. 379]. Значення цього прислівника можемо пояснити у такий спосіб: *‘жартівливо, про широко відкритий під час співу рот, що нагадує корито’*.

У мовотворчості Ю. Мушкетика простежуємо вживання адвербіатива **вужакою** ‘гнучко, звивисто, швидко, як вуж’: *Одного хтось збив кулею, але другий, високий, гнучкий, звинувся вужакою, перехилився на лівий бік, заніс криву, вже у крові шаблю* [Мушкетик, с. 240].

Наведені міркування та факти дають підстави на синхронному зрізі мови розглядати прислівники досліджуваного типу як суфіксальні деривати, утворені за аналогією до інших адвербіативів, у будові яких є суфікси *-ом (-ем), -ою (-єю)*.

Динамічні зміни в прислівниковій системі української мови, посилення, за словами Ю. Шевельова, її «прислівниковості» [Шевельов 2012, с. 381], а також ґрунтовні теоретичні напрацювання в цій царині, безперечно, вплинули на практику лексикографічного опису адвербіальних лексем досліджуваного типу. Передусім певні зміни простежуємо у «Словнику української мови» (СУМ-2012), що вийшов під керівництвом В. Німчука у 2012 р. Мабуть, не випадково в цій лексикографічній праці, так само, як і в словнику П. Білецького-Носенка, що його підготував до друку В. Німчук, у структурованні словникової статті використано згаданий вище принцип словотвірного гніздування спільнокореневих слів. Відтак у межах опису реестрового слова, після обов'язкового для тлумачних праць відображення семантики, наведені наявні в українській мові спільнокореневі похідні одиниці, опис яких містить граматичні маркери. У СУМ-2012, зокрема, фіксуємо виокремлення таких самостійних прислівникових лексем (з позначкою *присл.*), співвідносних з іменниковими формами орудного відмінка, що їх укладачі СУМ в 11-ти томах подавали як ЛСВ іменників з маркером *«у знач. присл.»* або ж зовсім не розглядали. Наприклад: **віхор** ‘// присл. **Віхором**. *Вихором налетіти*’ [СУМ-2012, с. 127]; **горá** ‘// присл. **Горобю**. *Піти горою* (протил. *низом*); *Горою насипати яблук*’ [СУМ-2012, с. 198]; **калáч** ‘**калáчик**. *Згонутися калачиком* (*присл. клубóчком*)’ [СУМ-2012, с. 415] та ін. У попередніх розвідках нам вдалося спостерегти (докладніше див. [Гуцуляк 2017; 2019]), що в СУМ-2012 як самостійні прислівникові лексеми виокремлено такі одиниці, які традиційно мали ідіоматичну сполучуваність та їхня порівняльно-уподібнювальна семантика була закріплена лише у фразеологічних зворотах. Цю специфіку відображає лексикографічний опис, наприклад, таких адвербіативів: **біс** ‘*присл. бісом*. **Бісом дивітися** – сердито, гнівно, вороже дивитися’ [СУМ-2012, с. 61]; **вовк** ‘*присл.*

вóвком. *Вовком дивитися* (*перен.*: дивитися вороже, неприязно); *Вовком вити* (*розм.*: дуже сумувати, переживати); *Жити вовком* (*жити на відлюдді або сторонячись людей*)’ [СУМ-2012, с. 158], **зáсць** ‘*присл. зайцем*’ [СУМ-2012, с. 307], **павіч** ‘*присл. павичém*. *Ходити павичем* (плавно, величаво)’ [СУМ-2012, с. 709], **півень** ‘*присл. півнем*. *Співати півнем*; *Іти півнем* (рухатися, набравши хороброго, іноді зверхнього вигляду)’ [СУМ-2012, с. 762].

Прислівниковий статус лексичних одиниць, співвідносних з іменниковими формами орудного відмінка, відображають і матеріали «Словника міжчастиномовних омонімів сучасної української мови» (СМО), що його уклали Н. Глібчук та У. Добосевич у 2016 р. Адвербіативи типу **вóроном**² ‘Прислівник. *Перен*. Подібно до ворона; **зловісно**’ [СМО, с. 109]; **дуéтом**² ‘Прислівник. 1. У два голоси; на двох інструментах. 2. Удвох’ [СМО, с. 171]; **снопóм**² ‘Прислівник. 1. Непорushно. 2. Важко, з усією вагою’ [СМО, с. 472] розглянуто як міжчастиномовні омоніми до відповідних іменників у формі орудного відмінка з вказівкою на різний ступінь вияву транспозиції (докладніше див. [Глібчук, Добосевич 2016, с. 9–15]).

Висновки. Отже, прислівникова система української мови – це відкрита й динамічна група лексичних одиниць, з-поміж яких помітне місце віддавна відведене образним похідним адвербіативам із порівняльно-уподібнювальною семантикою, що формально співвідносні (омонімічні) з безприйменниковими формами іменників орудного відмінка. Питання про творення таких одиниць, їх лексикографічне закріплення та опис їхньої семантики й частиномовного статусу не отримали цілковитого висвітлення в наукових дослідженнях і в лексикографічній практиці. Найбільш авторитетною й актуальною теоретичною базою для розв'язання окреслених проблем й досі вважаємо вагомі наукові дослідження В. Німчука, базовані на солідній різножанровій джерельній базі.

Саме в його працях натрапляємо на переконливі аргументи щодо можливостей суфіксального творення адвербіативів із формантом *-ом* через відсутність співвідносних «рельних» іменників та їхніх форм. Принцип добирання «безсумнівних» синонімічних прислівників того-таки розряду, обґрунтований у дослідженнях В. Німчука, є важливим для визначення прислівникового статусу лексичної одиниці та для опису її семантики. Власне такий підхід набув поширення в словникарській практиці, яку провадив сам науковець та яку застосовують інші лексикографи.

Наведені положення та власні спостереження дають підстави розглядати досліджувані прислівники, що здавна закріпилися в українській мові, як результат морфологічного завершеного етапу адвербіалізації. Найновіші процеси творення відіменникових прислівників із порівняльно-уподібнювальною семантикою підпорядковані принципу мовної аналогії і відбуваються на базі образних мотиваційних відношень за допомогою суфіксальних формантів *-ом (-ем); -ою (-єю)*.

Література

1. Андерш Й.Ф. Особливості адвербіалізації іменників. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 3–6.
2. Бачкур Р.О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
3. Білоусенко П.І. Походження словотвірних моделей обставинних прислівників у східнослов'янських мовах. *Науковий вісник Криворізького національного університету. Збірник наукових праць. Філологічні студії*. За загальною редакцією Ж.В. Колоїз. Кривий Ріг, 2013. Вип. 9. С. 52–66.
4. Вербовий М.В. Формування складу й розвиток словотвірної структури прислівників способу дії в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 1994. 14 с.
5. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.
6. Вихованець І.Р. Адвербіалізація. *Українська мова: енциклопедія*. Ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 11.
7. Глібчук Н., Добосевич У. Визначення міжчастиномовних омонімів та їх класифікація. Проблеми визначення частиномовного статусу слів. *Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови*. Львів: Апріорі, 2016. С. 9–15.
8. Городенська К.Г. Прислівник. *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія* [автори: І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської]. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 493–593.
9. Гуцуляк Т.Є. Ступені адвербіалізації іменників в українській мові: від фразеологічного контексту до синтаксичної деривації. *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*. Anul VI, nr. 1. 2017. Editori: Katalin Balázs, Ioan Herbil. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2017. S. 13–22.
10. Гуцуляк Т.Є. Образні деривати як джерело розвитку й збагачення прислівникової синоніміки української мови. *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*. Anul VII, nr. 1. 2019. Editori: Katalin Balázs, Ioan Herbil. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2019. S. 70–83.
11. Грещук В., Бачкур Р., Джочка І., Пославська Н. Нариси з основоцентричної дериватології. За ред. В. Грещука. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. 348 с.
12. Жижома О.О. Лінгвістична природа прислівникової оказіональної номінації. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць*. Уклад. А.П. Загнітко та ін. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2010. Вип. 21. С. 110–118.
13. Катеринич Ю.С., Гуцуляк Т.Є. Образні відсубстантививи як домінанта творчої манери Юрія Мушкетика. *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (July 24, 2020)*. Volume 3. Oxford, United Kingdom: Oxford Sciences Ltd.&European Scientific Platform, 2020. S. 145–150.
14. Мариненко І.О. Словотвірні моделі прислівникових неологізмів (за матеріалами видання «Український тиждень»). *Стиль і текст: науковий збірник*. За ред. В.В. Різуна. Ін-т журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2010. Вип. 11. С. 26–37.
15. Ніколашина Т.І. Семантична типологія прислівників у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 1997. 18 с.
16. Німчук В.В. Из словотвору прислівників говірок району верхньої течії р. Боржави (прислівники займенникового походження). *Наукові записки Ужгородського ДУ*. Т. XXXV. Ужгород, 1958а. С. 42–55.
17. Німчук В.В. Из словотвору прислівників (прислівники числівникового походження) в говірках району верхньої течії р. Боржави. *Доповіді та повідомлення Ужгородського ДУ*. Ужгород, 1958б. № 3. С. 56–58.
18. Німчук В.В. Словотвір прислівників прикметникового походження в закарпатських говірках. *Територіальні діалекти і власні назви*. Київ: Наукова думка, 1965. С. 69–79.
19. Німчук В.В. Перший великий словник української мови Павла Білецького-Носенка. *П. Білецький-Носенко. Словник української мови*. Підготував до видання В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966. С. 5–37.
20. Німчук В.В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 263–273.
21. Німчук В.В. Прислівник. *Історія української мови. Морфологія*. С.П. Бевзенко, А.П. Грищенко, Т.Б. Лукінова, В.В. Німчук, В.М. Русанівський, С.П. Самійленко. За ред. В.В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1978. 540 с.
22. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Ч. I. Введение. Ч. II. Составные члены предложения и их замены. Изд. 2-е, исправ. и дополненное. Харьков: Издание книжного магазина Д.Н. Полуехтова, 1888. 558 с.
23. Ткаченко В.А. Наречие. *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*. Под ред. А.С. Мельничука. Киев: Наукова думка, 1986. С. 120–137.
24. Уздиган І.М. Прислівники на -ому (-ему), -и в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1975. № 10. С. 31–40.
25. Чапля І.К. Прислівники в українській мові. Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1960, 124 с.
26. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії. Київ: Темпора, 2012. 664 с.

Джерела

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. Редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.; уклад. Г.П. Півторак та ін. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1. А–Г. 631 с.

Корпус-ГРАК – Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) (2017–2023). М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко. Київ, Львів, Єна. URL: <https://uacorpus.org> (дата зверення: 10.05.2020 р.).

Мушкетик – Мушкетик Ю.М. Яса. Харків: Фоліо, 2017. 427 с.

РУС – Російсько-український словник. За ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова. Київ: Держ. вид-во України –УАН, 1924–1933. Т. 1–3; Київ: К.І.С., 2007. URL: <http://www.r2u.org.ua> (дата зверення: 10.05.2020 р.).

СлГр – Словарь української мови: в 4 т. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 1. А–Ж. 494 с.; Т. 2. З–Н. 588 с.; Т. 3. О–П. 516 с.; 1997. Т. 4. Р–Я. 616 с.

СлГр-3 – Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина». Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. 3-тє вид., виправлене й доповнене. За редакцією акад. Сергія Єфремова та Андрія Ніковського. Київ: Горно, 1927–1928. Т. 1. А–Г. 428 с. URL: <http://www.r2u.org.ua> (дата зверення: 10.04.2021 р.).

Слово – Яценко Б. «Слово о полку Ігоревім та його доба» (Комплексне дослідження). Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. 256 с.

СМО – Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Н. Глібчук, У. Добосевич. Львів: Апріорі, 2016. 640 с.

СсинКар – Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 3-тє вид., опрацьоване і доповнене. Львів: БаК, 2008. 512 с.

ССУМ – Словник синонімів української мови: у 2 т. А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук. Київ: Наукова думка, 1999–2000. Т. 1. 1040 с.; Т. 2. 960 с.

СУМБ-Н – Білецький-Носенко П. Словник української мови. Підготував до видання В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966. 421 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМ-20 – Словник української мови: в 20 т. URL: <http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=461&page=20> (дата зверення: 10.04.2021 р.).

СУМ-2012 – Словник української мови. Кер. В.В. Німчук; відп. ред. В.В. Жайворонок. Київ: ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.

СУМЯ – Яворницький Д.І. Словник української мови. Катеринослав: Слово, 1920. Т. 1. А–К. 412 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1999. 984 с.

References

1. Andersh Yo.F. (1999) Osoblyvosti adverbializatsii imennykiv [Features of adverbialization of nouns]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 3–6 [in Ukrainian].
2. Bachkur R.O. (2004) Struktura slovtvornykh paradyhm ukrainskykh nazv tvaryn ta roslyn [The Structure of the Word-Building Paradigms of the Ukrainian Names of Animals and Plants]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].
3. Bilousenko P.I. (2013) Pokhodzhennia slovtvornykh modelei obstavynnykh pryslivnykiv u skhidno-slov'ianskykh movakh [The development of the word forming models of the adverbial adverbs in the East Slavic Language]. *Naukovyi visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu. Zbirnyk naukovykh prats. Filolohichni studii*. Kryvyi Rih. Vyp. 9. S. 52–66 [in Ukrainian].
4. Verbovyi M.V. (1994) Formuvannia skladu i rozvytok slovtvornoї struktury pryslivnykiv sposobu dii v ukrainskii movy [Composition formation and development of the word-forming structure of adverbs of mode of action in the Ukrainian language]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 14 s. [in Ukrainian].
5. Vykhoanets I.R. (1988) Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti [Parts-of-speech in the semantic and grammatical aspect]. Kyiv: Naukova dumka, 1988. 256 s. [in Ukrainian].
6. Vykhoanets I.R. (2004) Adverbializatsiia [Adverbialization]. *Ukrainska mova: entsyklopediia*. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. Bazhana. S. 11 [in Ukrainian].
7. Hlibchuk N., Dobosevych U. (2016) Vyznachennia mizh chastynomovnykh omonimiv ta yikh klasyfikatsiia. Problemy vyznachennia chastynomovnoho statusu sliv [Definitions of interlingual homonyms and their classification. Problems of determining the status part-of-speech of words]. *Slovnnyk mizhchastynomovnykh omonimiv suchasnoi ukrainskoi movy*. Lviv: Apriori. S. 9–15 [in Ukrainian].
8. Horodenska K.H. (2017) Pryslyvnyk [Adverb]. *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. S. 493–593 [in Ukrainian].
9. Hutsuliak T.Ye. (2017) Stupeni adverbializatsii imennykiv v ukrainskii movi: vid frazeolohichnoho kontekstu do syntaksychnoi deryvatsii [Levels of noun adverbisation in Ukrainian language: From phraseological context to syntactical derivation]. *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*. Anul VI, nr. 1. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință. S. 13–22 [in Ukrainian].

10. Hutsuliak T. Ye. (2019) Obrazni deryvaty yak dzherelo rozvytku y zbahachennia pryslivnykovoi synonymiky ukrainskoi movy [Figurative derivatives as a source of development and enrichment of the adverbial synonyms of the Ukrainian language]. *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*. Anul VII, nr. 1. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință. S. 70–83 [in Ukrainian].
11. Greshchuk V., Bachkur R., Dzhochka I., Poslavska N. (2007) Narysy z osnovotsentrychnoi deryvatolohii [Essays on foundation-centered derivation]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 348 s. [in Ukrainian].
12. Zhyzhoma O. O. (2010) Linhvistychna pryroda pryslivnykovoi okazionalnoi nominatsii [Linguistic nature of adverbial occasional nomination]. *Linhvistychni studii*. Donetsk: Donetskyyi nats. un-t. Vyp. 21. S. 110–118 [in Ukrainian].
13. Katerynych Yu. S., Hutsuliak T. Ye. (2020) Obrazni vidsbstantyvy yak dominantna tvorchoi manery Yurii Mushketyka [Figurative and substantive as the dominant creative style of Yuriy Mushketyk]. *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends*. Volume 3. Oxford, United Kingdom: Oxford Sciences Ltd. & European Scientific Platform. S. 145–150 [in Ukrainian].
14. Marynenko I. O. (2010) Slovtvirni modeli pryslivnykovykh neolohizmiv (za materialamy vydannia «Ukrainskyi tyzhden») [The word-formation models of adjective neologisms (on the materials of editions «Ukrainian week»)]. *Styl i tekst: naukovyi zbirnyk*. Kyiv. Vyp. 11. S. 26–37 [in Ukrainian].
15. Nikolashyna T. I. (1997) Semantychna typolohiia pryslivnykiv u suchasni ukrainskii movi [Semantic typology of adverbs in the modern Ukrainian language]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Dnipropetrovsk, 1997. 18 s. [in Ukrainian].
16. Nimchuk V. V. (1958a) Iz slovtvoru pryslivnykiv hovirok raionu verkhnoi techii r. Borzhavy (pryslivnyky zaimennykovoho pokhodzhennia) [From the word-form of adverbs of the dialects of the region of the upper reaches of the Borzhava River (adverbs of pronominal origin)]. *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho DU*. T. XXXV. Uzhhorod. S. 42–55 [in Ukrainian].
17. Nimchuk V. V. (1958b) Iz slovtvoru pryslivnykiv (pryslivnyky chyslivnykovoho pokhodzhennia) v hovirkakh raionu verkhnoi techii r. Borzhavy [From the word-form of adverbs (adverbs of numeral origin) in the dialects of the region of the upper reaches of the Borzhava River]. *Dopovidi ta povidomlennia Uzhhorodskoho DU*. Uzhhorod. № 3. S. 56–58 [in Ukrainian].
18. Nimchuk V. V. (1965) Slovtvir pryslivnykiv prykmetnykovoho pokhodzhennia v zakarpatskykh hovirkakh [Word formation of adverbs of adjectival origin in Transcarpathian dialects]. *Terytorialni dialekty i vlasni nazvy*. Kyiv: Naukova dumka. S. 69–79 [in Ukrainian].
19. Nimchuk V. V. (1966) Pershyi velykyi slovnyk ukrainskoi movy Pavla Biletskoho-Nosenka [The first large dictionary of the Ukrainian language by Pavlo Biletskyi-Nosenko]. *P. Biletskyi-Nosenko. Slovnyk ukrainskoi movy*. Pidhotuvav do vydannia V. V. Nimchuk. Kyiv: Naukova dumka. S. 5–37 [in Ukrainian].
20. Nimchuk V. V. (1971) Slovtvir pryslivnykiv imennykovoho (bez pryimennykiv) pokhodzhennia v zakarpatskykh hovirkakh [The word-form of adverbs of noun origin (without prepositions) in Transcarpathian dialects]. *Pratsi XII Respublikanskoj dialektolohichnoi narady*. Kyiv: Naukova dumka. S. 263–273 [in Ukrainian].
21. Nimchuk V. V. (1978) Pryslivnyk [Adverb]. *Istoriia ukrainskoi movy. Morfolohiia*. Kyiv: Naukova dumka. 540 s. [in Ukrainian].
22. Potebnia A. A. (1888) Iz zapisok po russkoi grammatike [From notes on Russian grammar]. Ch. I. Vvedenie. Ch. II. Sostavnie chleni predlozheniia i ikh zameni. Izd. 2-e, isprav. i dopolnennoe. Kharkov: Izdanie knizhnogo magazina D. N. Poluekhтова, 1888. 558 s. [in Russian].
23. Tkachenko V. A. (1986) Narechie [Adverb]. *Istoričeskaya tipologiya slavyanskikh yazykov. Fonetika, slovoobrazovanie, leksika i frazeologiya*. Kiev: Naukova dumka. S. 120–137 [in Russian].
24. Uzdyhan I. M. (1975) Pryslivnyky na -omu (-emu), -y v ukrainskii movi [Adverbs in -omu (-emu), -y in the Ukrainian language]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. № 10. S. 31–40 [in Ukrainian].
25. Chaplia I. K. (1960) Pryslivnyky v ukrainskii movi [Adverbs in the Ukrainian language]. Kharkiv: Vyd-vo Khark. un-tu. 124 s. [in Ukrainian].
26. Sheveliov Yu. (2012) Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta inshi linhvistychni studii [Essay on modern Ukrainian literary language and other linguistic studies]. Kyiv: Tempora. 664 s. [in Ukrainian].

Dzherela

- ESUM** – Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy (1982) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language] (T. 1–6). Kyiv: Naukova dumka. T. 1. A–Г. 631 c. [in Ukrainian].
- Korpus-HRAK** – Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy (HRAK) (2017–2023) [General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language (GRAC)]. M. Shvedova, R. fon Valdenfels, S. Yaryhin, A. Rysin, V. Starko, T. Nikolaienko. URL: uacorp.us.org. [in Ukrainian].
- RUS** – Rosiisko-ukrainskyi slovnyk (1924–1933) (T. 1–3) [Russian-Ukrainian dictionary (1924–1933)]. Za red. A. Yu. Krymskoho, S. O. Yefremova. Kyiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy–UAN. URL: www.r2u.org.ua [in Ukrainian].
- SIHr** – Hrinchenko B. D. (1907–1909). Slovar ukrainskoi movy (T. 1–4) [Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv [in Ukrainian].
- SIHr-3** – Slovar ukrainskoi movy (1927) (T. 1–3) [Dictionary of the Ukrainian Language]. Zibrala redaktsiia

zhurnala «Kievskaia Staryna». Uporiadkuvav z dodatkom vlasnoho materialu Borys Hrinchenko. 3 vyd., vypravlene y dopovnene. Za red. akad. Serhiia Yefremova ta Andriia Nikovskoho. Kyiv: Horno. T. 1. A–G. 428 s. URL: <http://www.r2u.org.ua> (data zvernennia: 10.04.2021 r.) [in Ukrainian].

Slovo – Yatsenko B. (2000) «Slovo o polku Ihorevim ta yoho doba» (Kompleksne doslidzhennia) [«A word about Igor's regiment and his era» (Comprehensive research)]. Kyiv: Vyd-vo imeni Oleny Telihy. 256 s. [in Ukrainian].

SMO – Hlibchuk N., Dobosevych U. (2016) Slovnyk mizhchastynomovnykh omonimiv suchasnoi ukrainskoi movy [Dictionary of inter-part homonyms of the modern Ukrainian language]. Lviv: Apriori [in Ukrainian].

SSynKar – Karavanskyi S. (2008) Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy [A practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. 3-tie vyd., opratsovane i dopovnene. Lviv: BaK. 512 s. [in Ukrainian].

SSUM – Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy (1999–2000) (T. 1–2) [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

SUMB-N – Biletskyi-Nosenko P. (1966) Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. Pidhotuvav do vydannia V. Nimchuk. Kyiv: Naukova dumka. 421 s. [in Ukrainian].

SUM – Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980) (T. 1–11) [Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

SUM-20 – Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (2010) (T. 1–20). URL: <http://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=461&page=20> [in Ukrainian].

SUM-2012 – Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (2012). Ker. V.V. Nimchuk. Kyiv: VTs «Prosvita». 1320 s. [in Ukrainian].

SUMia – Yavornytskyi D.I. (1920) (T. 1. A–K). Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Katerynoslav: Slovo. 412 s. [in Ukrainian].

FSUM – Frazеологічні словник української мови (1999) (Кн. 1–2) [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 984 s. [in Ukrainian].

ON THE ISSUE OF THE SPECIFICS OF THE ADVERBIAL FIGURATIVE DERIVATIVES CREATION IN THE CONTEXT OF THE SCIENTIFIC VIEWS OF V.V. NIMCHUK

Abstract. At all stages of the Ukrainian language development, derived nominal adverbs with comparative semantics, corresponding in form to the instrumental case of nouns, are one of the important sources of enriching the adverbial system of both Ukrainian and other Slavic languages. Due to adverbialization, the vocabulary of adverbs of the modern Ukrainian language is constantly and actively replenished.

However, despite the weighty theoretical propositions that testify and describe the dynamics of creation of the adverbs under study, in modern linguistics there are still no clearly developed principles for describing their word-forming features and the specifics of motivational relations. This leads to the fact that in lexicographical works we observe the inconsistent fixation of adverbial semantics and use of pronominal adverbials related in form to the instrumental case of nouns. The uncertainty of the part-of-speech status of this type of derivatives complicates their including in adverbial synonymous groups and recording in synonym dictionaries.

The significant scientific research by the famous Ukrainian linguist Vasyl Nimchuk based on solid multi-genre sources proves to be the most authoritative and relevant theoretical background for solving the above mentioned problems. This research updates the scientific views of V. Nimchuk regarding the specifics of the formation and development of the adverbial system of the Ukrainian language and the derivational features of adverbs as a lexical-grammatical class of words.

The theoretical provisions of V. Nimchuk's work and our own observations lead to the conclusion that in the modern Ukrainian language the creation of adverbials with a figurative content component is subject to the principle of linguistic analogy and occurs on the basis of figurative motivational relations by means of suffix formants *-ом (-em)*; *-ою (-eю)*. Such a generalization is also substantiated by the fact that morphologization of the forms of the instrumental case of nouns is a continuous and gradual process, but the creation of adverbs corresponding to such forms constantly occurs in the modern Ukrainian language.

Keywords: adverbialization, nominal adverbs, lexicography, figurative derivatives, figurative motivational relations.

© Гуцуляк Т., 2023 р.

Тетяна Гуцуляк – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; t.gutsuliak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7520-3115/>

Tetiana Hutsuliak – Doctor of Philology, Associate Professor of the Modern Ukrainian Language Department, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine; t.gutsuliak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7520-3115/>